

151. évfolyam (2017) | 3. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

TARTALOMJEGYZÉK

KONFERENCIA GRÓF DESSEWFFY EMIL HALÁLÁNAK 150. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

<i>Vaderna Gábor</i> : Dessewffyek. A konzervativizmus három útja.....	481
<i>Völgyesi Orsolya</i> : Gróf Dessewffy Emil az 1843–44. évi országgyűlésen.....	499
<i>Velkey Ferenc</i> : Egy reformkori baráti-politikai szövetség és próbája: Széchenyi István és Dessewffy Emil.....	513
<i>Szilágyi Márton</i> : Egy nemzeti ügy: Vörösmarty temetése	537
<i>Deák Ágnes</i> : Dessewffy Emil újfajta közvetítő szerepben – 1860–1861.....	549

TANULMÁNYOK

<i>Molnár Péter</i> : A magyar jobbágyság eredete Kézai Simon szerint: az értelmezés lehetőségei és zsákutcai I. rész.....	575
<i>Gyöngyössi Márton</i> : II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova.....	607
<i>Bartha Ákos</i> : A fajvédő párttól a nemzeti radikalizmusig. Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között II. rész.....	645

KRÓNIKA

<i>Kádár Zsófia</i> : Sokoldalú szolgálattelvők. Kora újkori testvérületek Közép-Európában – Multifunktionale Dienstleister Frühneuzeitliche Bruderschaften in Zentraleuropa. Konferenciabeszámoló. Salzburg, 2017. február 23–25.	677

TÖRTÉNETI IRODALOM

Sudár Balázs et al. (szerk.): Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés (<i>Perényi Károly</i>).....	685
<i>Béli Gábor</i> : Városi szokásjog az Ars Notaria alapján (<i>Domaniczky Endre</i>).....	688

<i>Stanisław A. Sroka</i> : A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal (<i>Szokola László</i>)	689
Tóth Gergely (szerk.): Clio Inter Arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról (<i>Bobay Orsolya</i>)	692
<i>Kövári László</i> : Erdély 1848–1849-ben (<i>Németh György</i>)	695
<i>Hatos Pál</i> : Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete (<i>Turbucz Dávid</i>)	698
Feitl István (szerk.): Parlamenti választási kampányok Magyarországon (<i>Székely Tamás</i>)	701
<i>Slachta Krisztina</i> : Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990 (<i>Bánkuti Gábor</i>)	704

DESSEWFFYEK

A konzervativizmus három útja*

Gróf Dessewffy József (1771–1843) irodalmi pályájáról írott monográfiámat egy kérdéssel zártam: vajon mennyire következett a gróf korábbi pályájának könyvemben vázolt útjából, hogy életének egyik utolsó gesztusa az aulikus konzervatívokkal való rokonszenvéről árulkodik?¹ Történt ugyanis, hogy Dessewffy legidősebb fia, gróf Dessewffy Aurél (1808–1842) halála után és néhány héttel saját halála előtt 1843 áprilisában Bécsbe látogatott, ahol többek között járt József nádornál, Lajos főhercegnél, Metternich hercegnél, Kolowrat grófnál, sőt még az uralkodó, V. Ferdinánd is fogadta. Miként feleségének egyik utolsó levelében beszámolt róla, Metternich herceg Aurélt igen meleg szavakkal méltatta: „Istenben boldogult Aurél fiunkról megindulva azt mondotta hg. Metternich, hogy őt Bécsben föllépte óta vizsgálatinak tárgyává tevő, és bár még akkor ki nem forrt volt, azonnal jóslotta benne a nagy dolgokra született embert, kiben mind együtt összeközpontosított, mi egy nagy statusemberhez megkivántatik. Az ő veszte – úgymond – valódi veszteség az egész monarchiára nézve, mert neki azon ész adta az Isten, mely teremti, csinálja és igazgatja a korszellemet. Még – úgymond – nem ismert embert, kivel inkább sympathisált volna, gondolkozása és érzése, módjában. Bizonyosak lehetünk – ezt tevő hozzá – hogy egész nemzetségünk a legigazabb barátot fogja benne tapasztalni.”² Mindebben persze nem is annyira az a meglepő, hogy Aurél vagy e beszélgetésen szintúgy jelen lévő kisebbik fiú, gróf Dessewffy Emil (1814–1866)³ megtetszett Metternichnek, hiszen jó kapcsolatuk

* A Konferencia gróf Dessewffy Emil halálának 150. évfordulója alkalmából című fejezetben megjelenő tanulmányok Budapesten az MTA Történettudományi Intézetében 2016. október 18-án elhangzott előadások átdolgozott változatai.

¹ *Vaderna Gábor*: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében. Bp. 2013. 347–350.

² Gróf Dessewffy József Gróf Dessewffy Józsefnének. 1843. ápr. 5. In: Gróf Dessewffy József levelei. 1812–1843. S. a. r. és jegyz. Ferenczy József. Bp. 1888. 312.

³ Itt említem meg, hogy a Dessewffy-testvérek négyen voltak, Emilnek volt még egy bátyja, Marcell (1810–1886) és egy nővére, Virginia (1807–1856) is. Mivel ők nem voltak közéleti szereplők, e tanulmányban róluk nem esik szó. A családi viszonyokhoz és a Dessewffy-gyerekek pályájához (részletes szakirodalmi ismertetővel) lásd *Vaderna Gábor*: Nevelés és Bildung. A Dessewffy család és a gyermeknevelés a 19. század első felében. *Sic Itur ad Astra* 59. (2009) 117–148.; *Vaderna G.*: Élet és irodalom i. m. 59–101.

ma már közismert. (Az apa talán nem is értesült róla, ám mi tudjuk, hogy Aurél már 1839-ben memorandumban foglalta össze egy lehetséges konzervatív politika vázlatát Metternich számára.⁴) Inkább az a meglepő, hogy az apa egyáltalán ellátogatott az udvarba, s ott még fogadták is. Annyi év állhatatos kritika után, mely az udvar politikája ellen irányult, az ötszörös diétai követ, aki rendre felszólalt kulturális (például a magyar tudós társaság szükségessége) vagy gazdasági sérelmek ügyében⁵ (az első devalváció idején a magyar sérelmek talán legaktívabb szószólója volt ő), az a Dessewffy, akit Bécsben olyan veszélyes alaknak tartottak, hogy évtizedeken át francia nyelvű családi levelezését is rendre felbontották;⁶ az a Dessewffy, aki ugyan nem keveredett bele a jakobinus összeesküvésbe (éppen itáliai tanulmányúton járt akkoriban, talán ezért úszhatta meg), de aki feltűnően jó kapcsolatot ápolt egykori jakobinusokkal és szabadkőművesekkel – ez a Dessewffy meghatódik, hogy uralkodója elé járulhat.

Hogyan történhetett ez? Erre a kérdésre létezik a magyar historiográfiában egy olyan válasz, miszerint Dessewffy József a *Hitel*-vitáig egy derék ellenzéki hazafi volt, ám az 1830-as években valami megváltozott körülötte, s gróf Széchenyi István és a liberális reformellenzék ellen fordult. Abban persze eltérnek az ezzel kapcsolatos elbeszélések, hogy miért állt át: ez szükségszerűen következett a sérelmi politika kimerüléséből, vagy pedig Dessewffy ténylegesen elárulta ifjúkora eszméit?⁷ Folytonosság vagy fordulat ismert kérdése merülhet itt fel. Ám nem

⁴ A memorandum részletei eredetileg megjelentek *Aurel Dessewffy*: Fragmente aus einem Aufsatz über den bevorsiehenden ungarischen Landtag. In: Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy gesammelt und herausgegeben durch einige seiner Freunde und Gleichgesinnte. Erster Band. Vermischte Aufsätze und Bruchstücke aus Briefen 1835–1842. Pesth 1843. 71–86. Magyarul lásd *Dessewffy Aurél*: Elmélkedés a megnyíló országgyűlés felől. In: Gróf Dessewffy Aurél összes művei. S. a. r., életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Ferenczy József. Bp. 1887. 201–212. (E szövegközlések nem említik a szöveg eredeti műfaját, s minden bizonnyal az erre utaló nyomokat törölte az első kiadója – aki feltehetően Dessewffy Emil volt.) Értelmezéséhez lásd *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp. 1982. 9–24; *Dénes Iván Zoltán*: Közüggé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp. 1989. 31–36.

⁵ Ehhez lásd Wertheimer Ede kis könyvecskéjét. *Wertheimer Ede*: Az 1811/12-iki magyar országgyűlés. Bp. 1899. passim. Lásd még Dessewffy József diétai felszólalásának szövegét: Declaratio Comitiss Josephi Dessewffy tempore ablati in Diaeta, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (a továbbiakban: MTA KIK Kt.), Ms 10.230/ö. Utóbb a *Hitel*-vitában való részvétele is jórészt a devalvációval kapcsolatos sérelmi álláspont ismétlésére épült. Lásd *Gróf Dessewffy József*: A „Hitel” című munka’ Taglalatja. Kassán 1831.

⁶ Ehhez lásd *Takáts Sándor*: A posta a kémrendszer szolgálatában. In: *Uő*: Kémvilág Magyarországon. Bp. 1980. 65., 71–72.

⁷ A probléma persze az, hogy időben lineárisan nem állítható össze egy fabula. Figyelemre méltó, hogy a Dessewffyvel kapcsolatos leírások többnyire a szűzsé variálásával próbálták meg e feszítő ellentmondást feloldani, s Dessewffy különböző arcait helyezték egymás mellé. Lásd például *Toldy Ferenc*: Gróf Dessewffy József. In: *Uő*: Magyar költők élete. Második kötet. Pest 1871. 137–147.; *Uő*: Gyászbeszéd Gróf Dessewffy József felett. In: Toldy Ferenc irodalmi beszédei. Első kötet. Gyász- és emlékbeszédek 1833–1855. Pest 1872. 85–89; *Ferenczy József*: Gróf Dessewffy József életrajza. Bp. 1897.; *Grusz Lipót*: Dessewffy József gróf. Kassa 1917.; Az életrajzi hagyomány értelmezéséhez lásd *Vaderna Gábor*: A nagy

szabad elfeledkeznünk arról, hogy a reformot sürgető hazafiak csoportja közel sem volt egységes (s itt nemcsak Széchenyi István vagy Kossuth Lajos vitáira gondolhatunk, hanem arra is, hogy alapvető különbségek már a kezdetektől tagolták a politikai érdekcsoportokat),⁸ s arra is érdemes emlékeztetni, hogy konkrétan Dessewffy esetében is összecsúsznak bizonyos elbeszélések. Dessewffy ugyanis valószínűleg pályájának legaktívabb periódusában, az 1820–30-as évek fordulóján – egyszerre volt tevékeny tagja a Magyar Tudós Társaság alapításának, egyik kidolgozója a Széchenyi-féle kaszinó első alapszabályának, a cenzúra eltörlésének híve (erről hamarosan lesz még szó), s mindezekkel szemben Széchenyi konzervatív ellenlábasa és az ún. Conversations-lexikoni pörben a Bajza József körül csoportosuló fiatal irodalmárok gúnyos megjegyzéseinek céltáblája.⁹ A továbbiakban – nem feledvén ugyan e diskurzusok összetettségét, mégis vállalva a helyzet leegyszerűsítésének veszélyeit – a három Dessewffy, apa és két fia egymás mellé helyezésével a konzervativizmus három modelljét fogom bemutatni. Az elkövetkezendő elemzés nyomán talán megérthetővé válik a Dessewffyak politikájának váltása, s ezen keresztül a magyar konzervatív gondolkodás útja a reformkorban.

A konzervativizmus fogalmát nem egyszerű meghatározni. E megnevezéssel ugyanis egyaránt illelhetünk politikai ideológiát, beszédmódot (nyelvet, szótárat, diskurzust), illetve egyfajta sajátos viszonyulást a világhoz. Természetesen akad közös pont e megközelítésekben: eszerint a nemzet intézményeit évszázadok tapasztalata csiszolta arra a formára, amiként előttünk állnak, miként a politikai tudás is tapasztalat gyümölcse. Voltaképpen az eltelt idő maga mutatja meg, sőt garantálja ezen intézmények hatékonyságát, s a konzervativizmus hívei ezért is gyanakodnak, ha világuk túl gyorsan változik (például – mint az közismert – a konzervatívok forradalomellenesek),¹⁰ vagy ha e változások kiszámíthatatlanul következnek be.¹¹ Talán ismeretelméletileg ragadható meg a leginkább a kon-

másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. *Korall* 44. (2011) 102–122.; *Vaderna G.*: Élet és irodalom i. m. 33–58.

⁸ Ehhez a legjobb összefoglaló Kecskeméti Károlyé, aki szerint a baloldal fölénye és egysége csupán „optikai csalódás”. Lásd *Kecskeméti Károly*: Magyar liberalizmus. 1790–1848. Bp. 2008.

⁹ E vitasorozat összefonódó történetzámainak elemzéséhez lásd *Vaderna G.*: Élet és irodalom i. m. 209–345.

¹⁰ A legismertebb persze Edmund Burke könyve a francia forradalomról (*Reflections on the Revolution in France*, 1790) és ennek Friedrich Gentz német fordítása (1794) nyomán kibontakozó hatástörténete. Erről lásd *Kontler László*: Felvilágosodás és konzervativizmus. Edmund Burke Németországban. *Világosság* 33. (1992) 12. sz. 901–913.; *László Kontler*: Superstition, Enthusiasm and Propagandism. *Burke and Gentz on the Nature of the French Revolution*. In: *Propaganda. Political Rhetoric and Identity, 1300–2000*. Szerk. Bertrand Taithe – Tim Thornton. Gloucestershire 1999. 97–114.

¹¹ A konzervatív érvelések visszatérő sajátossága, hogy a radikális változások elvárt hatásaival a várható anarchiát és ennek következményeit helyezik szembe. Nem véletlen, hogy amikor Dessewffy Aurél a magyar politika porondjára lép, akkor az ellenfelet a „radikális, radical” jelzővel írja le, s ezzel helyezi szembe a „fontolva haladás” önleírását.

zervativizmus alapvonása: hívei kételkednek az emberi ész erejében, az ember szellemi képességeiben, s úgy gondolják, egy organikus történeti fejlődés során kialakult társadalmi rendet csupán korrigálni lehet óvatosan, radikálisan újraalkotni nem igazán.¹²

Hogy a konzervatív világszemlélet önálló politikai ideológiává vagy nyelvvé alakuljon át – stílszerűen – nem egy radikális fordulat eredménye volt. Magyar viszonylatban már a 18. századi rendi politikában azonosíthatóak azok a töréspontok, melyek majd a 19. századi politikai közéletet is meghatározzák,¹³ s a felvilágosodás történetét sem lehet feltétlenül egyetlen vezérfonalra felfűzni. Vermes Gábor korszakmonográfiája többek között arra is figyelmeztetett, hogy a 18–19. század fordulóján a magyar politikai tér aktorai nem feltétlenül úgy cselekedtek, mint amilyen nézeteket hangoztattak, s e korszak egyik legfontosabb magyarországi sajátosságát abban látta, hogy a felvilágosult eszmék sajátos „tradicionalizmus” keveredtek össze.¹⁴ Annyi mindenesetre kijelenthető, hogy a konzervativizmus, mint komplex gondolkodási forma, egy hosszabb folyamat részeként alakult ki, s 19. századi intézményesülése inkább volt köszönhető a politikai kultúra változásának (egy tágasabb horizonton értelmezve: a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásának), mintsem egy lassú kristályosodási folyamatnak. Ezért is tartható egyszerűen Kecskeméti Károly liberalizmus-könyvének az a tézise, mely a reformkor politikai újdonságát a liberális politikai gondolkodásnak a már korábban is létező konzervatív eszmékről való leválása jelenti, illetve Dénes Iván Zoltán megközelítése, mely a magyar konzervatívok megújulását a „liberális kihívásra adott válaszként” értelmezi.¹⁵

¹² A kérdéstről lásd *Anthony Quinton: A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig.* Bp. 1995. 71–100.; *Kontler László: Az állam rejtelmek.* Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei. Bp. 1997. 163–289.; *Kontler László: Konzervativizmus?* In: *Konzervativizmus. 1593–1872. Szöveggyűjtemény.* Szerk. Kontler László. Bp. 2000. 573–640. Itt: 574.; *Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet.* Bp. 2007. 47–52.

¹³ A politikai álláspontok közötti különbségek a 18. századi diétákon a felekezeti megoszlás problémáján túllépve egyre inkább a kiváltságok és a hadiadó kérdéseire helyeződött a hangsúly. (Ehhez lásd *Szijártó M. István: A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése.* Bp. 2016. Különösen: 302–304.) Ilyesfajta folytonosságra épít Kecskeméti Károly liberalizmus-könyve is. Ennek utolsó fejezetei tanulságos analízist adják annak a kérdésnek, hogy milyen társadalomtörténeti alapokra épült rá a reformkor politikai aktivitása. Figyelemre méltó szempontunkból az a következtetése, hogy a liberális reformellenzék voltaképpen az tartotta össze, hogy ők úgy gondolták, törvényhozási reformok útján „fel lehet számolni a feudalizmust”. Ilyenformán – így Kecskeméti – a „vagyonosok osztályérdeke [...] legalább két koherens elvi [ti. egy liberális és egy konzervatív] állásponttal fért össze”. *Kecskeméti K.: Magyar liberalizmus* i. m. 311.

¹⁴ *Vermes Gábor: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között.* Bp. 2011. (Eredeti, angol nyelvű változata később jelent meg. Lásd *Gábor Vermes: Hungarian Culture and Politics in the Habsburg Monarchy, 1711–1848.* Bp.–New York 2014.)

¹⁵ Nem véletlen, hogy magyarul Dénes Iván Zoltán Kecskeméti már idézett könyvéhez a magáét csatolta afféle sorozati párdarabként. Lásd *Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz.*

Ugyanakkor a liberális–konzervatív ellentmondás hangsúlyozása módszertani veszélyeket is magában rejt. Az a képzet, mely a 18–19. század fordulójának rendi politikáját konzervatív és liberális csoportokra osztja fel, azért is rendkívül csalóka, mivel a liberálisok csoportja sokszor voltaképpen konzervatív nyelvet beszélt.¹⁶ Ilyenformán viszont mind a főrangúak aulikus csoportja, mind az őket bíráló ellenzékiek konzervatívok voltak, amennyiben mindahányan olyan jogtörténeti érvekre hagytakoztak, melyeket Szent István törvényeitől kezdve sok száz éves magyar jogszokás legitimált. Miként az előtörténet esetében az *Aufklärer* gondolkodók és kritikusaik sokszor csak nehezen voltak elválaszthatóak,¹⁷ később liberálisok és konzervatívok megkülönböztetése is problematikus, amennyiben a konzervativizmust antiracionalista haladásellenességgel ábrázolja a racionalis haladókkal szemben. A történeti múlttra való állandó hivatkozás azonban se nem antiracionalista, se nem haladásellenes, s egyaránt jellemzi a legkülönbözőbb politikai álláspontokat. Innen érthető meg, hogy miért tűnik az oly sok tekintetben radikálisnak tetsző Kazinczy Ferenc politikai aktivitása a 19. század első évtizedeiben meglehetősen konzervatívnak;¹⁸ vagy másik oldalról, a jakobinus perekben szintén érintett (bár végül azt olcsón megúszó), az aulikus konzervatívok oldalára álló Rhédey Lajos miért pénzelt igen komoly összegekkel olyan

Bp. 2008. Lásd még a két szerzőtől az idézeteken túl *Dénes Iván Zoltán: Az önrendelkezés érvényessége*. Bp. 1988.; *Jean Béranger – Charles Kecskeméti: Parlement et vie parlementaire en Hongrie, 1608–1918*. Paris 2005.; *Iván Zoltán Dénes: Conservative Ideology in the Making*. Bp.–New York 2009.; *Charles Kecskeméti: Le libéralisme hongroise. 1790–1848*. Paris 2010.

¹⁶ Vermes Gábor ezt a folyamatot a „hagyományhűség” lassú eróziójaként írta le. *Vermes G.: Kulturális változások i. m. 113–153.*

¹⁷ Itt csak utalnék arra az eszmétörténeti vitára, mely a felvilágosodás egysége és tagoltsága körül zajlott. John Pocock azért vezette be a „konzervatív felvilágosodás” kategóriáját, hogy felhívja a figyelmet a szélsőségesen racionalista irányzatokkal szemben arra a gondolkodási irányra, mely nem kívánta fel szabadítani az elmét „az elnyomás hagyományai alól”, s melyről ugyanakkor nem állítható: a maga korának rendjét kívánta volna konzerválni. (*J. G. A. Pocock: Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak: Amerika és Franciaország esete brit perspektívából*. In: *A koramodern politikai eszmétörténet cambridge-i látkepe*. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai. Szerk. Horkay Hörcher Ferenc. Pécs 1997. 223–242. Itt: 223.) Némi iróniával tehetjük hozzá ehhez, hogy a Pocock-féle koncepció nagy kritikusa, a felvilágosodás fogalmának egysége mellett lándzsát törő Jonathan Israel ebben speciel egyet is érthet vitapartnerével, amennyiben a radikális felvilágosodást egy mérsékelt változat egészíti ki. A vita inkább ismeretelméleti jellegű: a politikai nyelvek kutatója a nagy korszakmagyarázó elveket sokarcúsággá diszponálja, míg Israel egy duális rendszerben képzei azt el. (*Jonathan I. Israel: Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford 2001.; *Jonathan I. Israel: Enlightenment Contested. Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670–1752*. Oxford 2006.) A Pocock-féle koncepció magyar adaptációja *Szűcs Zoltán Gábor: Magyar protokonzervatívok. Kommentár 4. (2009) 4. sz. 17–31.; Szűcs Zoltán Gábor: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”*. Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. Irodalomtörténet 90. (2009) 4. sz. 428–461. Kritikáját lásd *Balázs Péter: Biblia, história és bölcelet a felvilágosodás korában*. Bp. 2013.

¹⁸ *Szűcs Z. G.: „Reménységtől s félelemtől szabad lélek” i. m.*

intézményeket (például színházat), melyek nem feltétlenül élvezték az udvar támogatását.¹⁹ Innen érthető gróf Széchenyi Ferenc vagy báró Eötvös Ignác politikai mozgásteret, illetve az, hogy fiaiak, István és József miként egyensúlyoznak majd a liberális reformellenzék és az udvarhű konzervatívok között. Vagy innen érthető, hogy az egyik vezető ellenzéki politikus, Felsőbüki Nagy Pál miként találja magát oly gyorsan a kormánypárt oldalán, holott épp az intézményi reformok tüzes híveként volt korábban ismert.²⁰ A példákat még lehetne sorolni. A zavart ismét az okozza, hogy a nyugat-európai eszmetörténeti folyamatok magyar adaptációja sajátosan alakult: a magyar politikában ugyanis rendkívüli erejűnek bizonyult az ősi alkotmányra hivatkozás szótára,²¹ s bár a reformkori liberális ellenzékkel szemben támadó konzervatív politikai szövetségek rendre az ősi alkotmány (a jogszokás) elvetésével vádolták meg a liberálisokat, az ősi alkotmányra hivatkozás érvei a legkülönbözőbb időpontokban, a politikai tér eltérő gondolkodású aktorainak szájából igen változatos kontextusokban hangzottak fel.²²

Hogy végre konkrétan a tárgyamra térjek: a három Dessewffy konzervativizmusa komoly különbségeket mutatott, s időben egymás után következésük megmutathat valamit a magyar konzervatív politika alakulástörténetéből is.

Dessewffy József politikai nézeteiben persze igen komoly elem a hagyományok követése, ám ő a legtöbb konzervatívval ellentétben nem úgy gondolta, hogy a történeti hagyomány ész és telosz nélkül alakította volna éppen olyanra intézményeinket, amiként rendelkezésünkre állnak. Sőt, azt gondolta, hogy a történelem megérthető, s éppen azért lényeges tanulmányozása, mivel folyamatos önisméltéseinek megértése révén elgondolhatóvá válik a jövőbeli haladás

¹⁹ *Szilágyi Márton*: Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján. *Korall* 44. (2011) 54–80.

²⁰ *Melkovics Tamás*: Felsőbüki Nagy Pál élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége. Vasszilvágy 2013.

²¹ *J. G. A. Pocock*: *The Ancient Constitution and the Feudal Law. A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century. A Reissue with a Retrospect.* Cambridge–New York 1987. Magyarul erről lásd *J. G. A. Pocock*: Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében. In: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe* i. m. 243–261.

²² Ezért is gondolom úgy, hogy némiképp problematikus Vermes Gábor – máskülönben nagyon inspiratív könyvének – az a megállapítása, hogy „[s]ok kortárs kikerülte a döntést, habozott és köntörfalazott, mert vonzotta a lehetőség, hogy megjelenjen a haladás oldalán, miközben lényegében elutasítja előnyeinek legalább egy részét. Ez egyet jelentett mindkét világ jó oldalának élvezetével, egy elképzelt, jövő felé mutató világban való részvétellel anélkül, hogy le kellett volna mondani az aktuális érdekekben gyökerező állandóságtudatról.” (*Vermes G.*: *Kulturális változások* i. m. 214.) Pedig a pártosodás korabeli tendenciájával nem mindenki értett egyet, s éppen ezért sokan nem érezték szükségét annak, hogy egyik vagy másik párthoz deklaratív csatlakozzanak. A „hezitálás” lehetett politikai taktika is, s legalább annyira következett a különböző politikai szótárak konjunkciójából. Azt is érdemes tekintetbe venni, hogy némiképp csalóka képet nyújt, hogy a nyilvános vitáknak (például a sajtópolémia) résztvevői többnyire a pártosodás érdekelt felei voltak (Széchenyi e tekintetben is figyelemre méltó kivétel), ám ez nem jelenti azt, hogy ez a politikai működés mindennapjai során bárkit is kötelezett volna arra, hogy koherens és átfogó politikai álláspontot alakítson ki.

hatékony útja is. Ezért is érvelt rendre amellet, hogy új intézményekre is szükségünk van (például a magyar nyelvet ápoló akadémiára), mert ezek részben hiányzó intézményeink (tehát nem is legitimálhatja őket a történeti idő), részben pedig éppen arra szolgálnak, hogy a több száz éves egyéb intézményeinket tovább alakítsák, csiszolják, tökéletesítsék (például nemcsak tagja, de lelkes híve is a bizottsági munkálatoknak). Sokáig lehetne még boncolni azt a kérdést, hogy Dessewffy konzervatívizmusa miként állt szemben mások konzervatívizmusával, akik úgy gondolták, hogy ezekre az új intézményekre éppen azért nincs szükség, mert az azokban megjelenő politikán kívüli kvázi-értelmiségiék (azaz az írók és a tudósok) veszélybe fogják sodorni a rendi intézményrendszer stabilitását; vagy részletezni azt, hogy a középnemesség politikai súlyának növekedése és a honorácior „értelmiség” felemelkedésének milyen politikatörténeti konzekvenciái voltak a 19. század első felében.²³ Itt és most sokkal érdekesebb számunkra az a kérdés, hogy a konzervatív Dessewffy József a hagyomány és intézmények viszonyában nagyon hasonlóan gondolkozott, mint eszmerokonai (akik részint valóban rokonai is voltak), akik utóbb a „fontolva haladás” neokonzervatív programját megalkották és képviselték. Ha bizonyos szövegeiről nem tudnánk, hogy Dessewffy József írta, s nem árulnák el bizonyos stíláriis jegyek (a kacskaringózó körmondatok vagy az antik auktorok senki által nem ismert helyeire való folytonos utalgatás), akkor e szövegek akár fiai, Aurél vagy Emil szövegei is lehetnének.

Ez persze csak egy előzetes, ha tetszik, a felszínre való pillantás. A fiúk és az apa annak ellenére, hogy megfontolandó kapcsolódási pontok lehetnek a történeti időhöz való viszony tekintetében, számos dologban eltérően gondolkoztak. Mélyebbre kell hát ásnunk, ha meg akarjuk érteni, hogy mi történt, hogy miben is áll az a váltás, mely elválasztja egymástól Dessewffy Józsefet és fiai. Korábban a Dessewffy József és Aurél közötti nézetkülönbséget a sajtószabadság és a cenzúra eltörlése körüli vitán keresztül mutattam be.²⁴ Ismeretes, hogy az apa az 1825–27-es országgyűlés után létrehozott regnikoláriis bizottság közjogi-közigazgatási albizottságának tagjaként több különvéleményt is megfogalmazott, s ezek közül viszonylag nagy visszhangot kapott a cenzúra eltörlését szorgalmazó. Az idősebb Dessewffy itt az angol modellt meghonosítása mellett érvelt (azaz konzervatívként arra tett javaslatot, hogy egyik intézményünket romboljuk le). Ehhez voltak praktikus, antropológiai és természetesen jogtörténeti érvei, melyek sajátos egységgé kapcsolódtak össze nála. Az általa körülírt társasági és társalgási modell működésének záloga ugyanis az volt, hogy az ezekben résztvevő személyek egymással

²³ Ehhez lásd *Veliky János*: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében. Bp. 2009.

²⁴ Lásd *Vaderna Gábor*: Jó igazgatás, közbátorság és boldogság. Gróf Dessewffy József nézetei a sajtószabadságról. Századvég 51. (2009) 85–111.; *Vaderna G.*: Élet és irodalom i. m. 231–251.

minden kötöttség, bármiféle korlátozás nélkül kerülhessenek kapcsolatba. „Jussa van a' polgárnak polgárhoz szóllani” – írta –, „jussa az embernek más ember ideájit vi'sgálni, taglalni, ezen taglalatok, ezen vi'sgálatok ismét minden polgár, minden ember szabad megbirálása alá tartozhatnak”.²⁵ Az ideák és vélemények tehát ezen taglалások során, egy folyamatos beszélgetés következtében mintegy maguktól kifejlenek, de e kifejles természetes menetét sem a vélemények visszatartása által, sem egyes vélemények erőszakos terjesztése által nem lehet befolyásolni: „a' kifejeledést olly kevésé kell siettetni mint késleltetni, már pedig ezen természetes fejledezési menet miben talál tetemesebb, és tartósabb akadályt, mint a' sajtóelőtti könyvví'sgálatban?”²⁶ A természetes fejlődésre való utalás szokásos része a konzervatív politikai szótáraknak, s hogy az intézményrombolás érvét Dessewffy megtámogassa, egyfelől a cenzúra káros mivoltát illusztráló történelmi példátartat vonultat fel (mely jórészt a római történelemből hoz példákat, de a közelmúlt politikai eseményeinek értékelését is elvégzi), másfelől a magyar jogtörténet azon passzusait citálja, melyek valóban értelmezhetőek a megszólalás szabadságának kinyilatkoztatásaiként (Szent István törvénykönyvéből és a 16. századból hoz fel helyeket).

Dessewffy Aurél valamikor 1838 derekán írhatta meg magánvéleményét apja különvéleményéről franciául (a családon belül e nyelven leveleztek), melyre az apa válaszolt is. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ebből az is kiderül, hogy Aurél fordította magyarra az apa latin közjogi szövegét néhány évvel korábban.)²⁷ Talán a legfontosabb szemléleti különbség az volt közöttük, hogy Aurél nem volt hajlandó a sajtószabadság ügyét elvi kérdésként kezelni: „a kérdés tehát” – írta –, „a politikai

²⁵ A szöveg latinul íródott, s eredetileg is ezen a nyelven jelent meg a bizottsági munkák eredményeit összegző kiadványokban. Lásd *Comes Josephus Desewffy: Votum separatum. Circa propositum Articulum de Censura Librorum praeventiva. In: Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790/1, elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1822/7 exmissae, circa Objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata. Posonii 1830. VIII. De Censura Librorum cum Projecto Articuli, 7–29.; Comes Josephus Desewffy: Votum separatum. Circa propositum Articulum de Censura Librorum praeventiva. In: Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790–91 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825–27. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata. Pestini 1831. 145–162. Német fordítása a következő évben jelent meg, lásd *Graf Joseph von Desewffy: Ueber Preßfreiheit und Bücherzensur im allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf Ungarn. Mit Bewilligung des Verfassers aus der lateinischen Handschrift frei übersetzt von C. F. Leipzig 1831. Magyar fordítása kéziratban megtalálható, lásd Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Hung. 1822. Ennek kiadását előkészítettem, lásd *Vaderna Gábor: Gróf Dessewffy József a sajtószabadságról és a cenzúráról. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Főszerk. Ujváry Gábor, felelős szerk. Lengyel Réka. Bp. 2017. (megjelenés alatt) A továbbiakban az egyszerű visszakereshetőség érdekében a magyar szöveget idézem és a paragrafust hivatkozom: 5. §.***

²⁶ 8. §.

²⁷ A sejtésről és közvetett bizonyítékairól lásd *Vaderna G.: Élet és irodalom i. m. 247.*

alkalmazhatóság körül forog, amely téren nincs föltétlen igazság.²⁸ Azt az érvet, mely szerint a sajtó szabadsága azért sem káros, mert általa az igazság végül is győzedelmeskedik, azzal utasította el, hogy a „valóságban az emberi szenvedélyek és érdekek különösen a tömegeké sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint az emberiség hideg elméje”,²⁹ azaz: éppenséggel nem az értelem túlzásaitól volna félnivalónk, hanem sokkalta inkább az indulatokat, érzelmeket kellene féken tartani. A sajtó szabadsága nála is fék, de nem a mértékre vezető, a szélsőségek ellen hatékony védelmet nyújtó értelemben, hanem inkább a fejlődést akadályozó tényező. Franciaország akkor fejlődött a leggyorsabban (XIV. Lajos vagy Napóleon alatt), amikor „állapota a szabadság túlzott ellentéte volt”.³⁰ Egyfelől érvelése szakított az apjával, amikor kijelentette, hogy a „politikai szabadság nem cél, hanem eszköz”,³¹ s a szabadság mindenek fölé helyezését „az emberi szellem nemes tévedésének” nevezte (azaz felidézte az emberi ész korlátozottságára vonatkozó klasszikus konzervatív érvet),³² másfelől a cenzúra mellett azt a Joseph Sonnenfels által kidolgozott álláspontot követte, mely a cenzúrát a nevelés intézményének tekintette, s központilag szabályozta volna, hogy ki milyen könyvhez férhessék hozzá.³³ Végül támadta az apa filozófiai-antropológiai álláspontját, amikor a politikai helyzet értékelésének praktikumát a politikai szabadság Dessewffy József-féle fogalma fölé helyezte, s az igazság–hamisság dichotómia helyére a látszat és a valóság ellentétpárját tette. Nem véletlen hát az sem, hogy amikor néhány évvel később az 1839/40-es országgyűlés által kiküldött büntetőjogi választmány tagjaként Aurél, immár a konzervatívok politikai vezére, a Deák Ferenc vezette liberális csoport ellen küzdött, akkor az esküdtszéki bíraskodás ötletét támadva amellet érvelhetett, hogy az állami irányítás alatt álló hierarchikus szervezeti felépítés inkább garantálja az igazságszolgáltatás stabilitását, mint a véletlenszerűen egymás mellé kerülő, olykor tudatlan és képzetlen állampolgárok alkalmi együttese. (Csak egyfajta békebíraskodást vezetett volna be, mely a külső kontrollt csak a perek előkészítésében és a nyomozásban engedte volna meg, az érdemi döntést

²⁸ A szöveg első megjelenését franciául és német fordításban lásd *Graf Aurel Dessewffy*: Freiheit der Presse [németül és franciául]. In: Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy i. m. 34–49. Magyar fordítása: *Gróf Dessewffy Aurél: A sajtószabadságról*. In: Gróf Dessewffy Aurél összes művei i. m. 343–349. Az idézetek a magyar fordításból származnak: 344.

²⁹ Uo. 346.

³⁰ Uo. 347.

³¹ Uo.

³² Uo. 348.

³³ Erről az összefüggésről lásd *Bodo Plachta*: Zensur: eine Institution der Aufklärung? In: Strukturwandel kultureller Praxis. Beiträge zu einer kulturwissenschaftlicher Sicht des thesesianischen Zeitalters. Szerk. Franz M. Eybl. Wien 2002. 153–166.

azonban nem adta volna át.)³⁴ Ez azért nagyon fontos, mert az esküdtszéki bíráskodás követelése az apa érvelésének még kulcsmozzanata volt, amennyiben az idősebb Dessewffy azt gondolta, hogy az esküdtek együttes mérlegelése és társalkodása, mintegy egymás ellenében garantálja a független ítélethozatalt (tudniillik szégyellnének nyilvánosan elfogultak lenni), míg az állam ezt nem így fogja fel. Apa és fiú között tulajdonképpen antropológiai felfogásukban mutatkoztak különbségek: az apa úgy gondolkodott, hogy az emberek folyamatos társalgása garantálja a mértékre szabott középutas döntéseket, s a magyar rendi intézményrendszert is a társalkodás ilyen helyszíneiként fogta fel. Fia azonban ezt már egészen másként látta, amennyiben szerinte az emberek véleményeinek ütközése nem vezet spontánul a fejlődéshez, mert az ember hajlamos vágyainak engedni, s az állam feladata az, hogy állampolgárait a fejlődés útjára terelje.³⁵

Hogy a kisebbik fiú, Emil e kérdésekben miként vélekedett, nem igazán tudjuk, mivel ő sokáig otthon lakott szülei környezetében, még csak levelezésük sem maradt fenn, hogy az atya intéseiből rekonstruáljuk eszmei kilengéseit. Aurél halála után Emil is a közpályára lépett, mintegy átvette bátyja üresen hagyott szerepét a konzervatívok vezéréként. Hogy Emil inkább bátyja antropológiai álláspontját képviselte, kiderül, ha Aurélról írott életrajzát az apa fiáról írott emlékezésével vetjük össze. Míg Dessewffy József Aurél államférfi erényeinek túlzott megjelenéséből vezeti le a mérték elvesztését, s ebből fia korai halálát (az imént elemzett antropológia jegyében), addig Emil jóval később, 1857-ben már a politikai zseni alkalmazkodóképességét méltatja Aurélban, aki képes lehetett volna vezetni, alakítani, nevelni nemzetét. (A teremtő zseni elképzelése pedig nem éppen konzervatív elképzelés: Emil elbeszélésének sajátos paradoxona, hogy bátyja olyan politikai nyelvet *teremtett meg*, melynek legitimitációja az évszázados *kifejlésben* áll.)³⁶ Dessewffy Emil megpróbálta átvenni bátyja örökségét, ám Aurél a mindössze neki adatott négy év alatt maradandóbb nyomot hagyott a magyar politikatörténetben, mint testvére a forradalomig rendelkezésre álló öt év alatt. (Hogy a forradalom alatt és után mi történt, azt ebben a munkámban nem kívánom elemezni.) Talán Emil kisebb tehetség volt bátyjánál, ezt ma már

³⁴ A büntetőjogi reform kiterjedt irodalmáról lásd *Varga János*: Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zalaegerszeg 1980. A Dessewffyre vonatkozó részleteket összegyűjtötte *Dénes I. Z.*: Közüggé emelt i. m. 48–50., 79–81.

³⁵ E különbséget úgy is felfoghatjuk, mint a felvilágosodás eszméihez való két eltérő viszonyt – de ez egy másik vita, ami messzire vezetne.

³⁶ Az emlékezések helyeit lásd Gróf Dessewffy József Császár Ferencnek, 1842. november. In: Gróf Dessewffy József levelei i. m. 298–311.; *Dessewffy Emil*: Jellemrajz. In: Koszorú gróf Dessewffy Aurél emlékének. Füzék tisztelői és baráti. Pest 1857. 1–48.

nehéz megítélnünk, talán írás- és vitakészsége nem volt olyan magas színvonalú.³⁷ Mindenesetre Emil más tekintetben is eltért Auréltól, s ez a strukturális eltérés már önmagában hordozhatta az ő konzervativizmusának, ha nem is politikai értelemben vett, de eszmetörténeti súlytalanságát. Két ilyen szempontot adok meg: az egyik az arisztokrácia megítélésének kérdése, a másik egy gazdaságpolitikai kérdés. Megjegyzem, mind a két kérdésben elfoglalt álláspont szorosan összefügg a konzervatív politikai erők intézményesülési folyamatával, így Dessewffy Emil álláspontja (az általa írt és aláírt szövegek) tartalma sokszor nehezen választható el mások (párttársai) állásfoglalásaitól, míg apja és bátyja még jóval individuálisabb formában nyilatkozhatott meg.

Az arisztokrácia szerepének megítélésében Dessewffy József azon az állásponton volt, hogy főrangúnak lenni voltaképpen ugyanolyan intézmény, mint a többi. Az arisztokratáknak kötelessége megfelelni a szerepnek, amit a történelem rótt rájuk, s éppen ők azok, akiknek anyagi és neveltetésükből származó műveltségi fölényüket arra kell fordítani, hogy a többi nemzeti intézmény és a jogrend stabilitását garantálják. Széchenyi Ferenc vagy Festetics György tevékenysége szinte adódik ezen arisztokratizmus modelljeként, de Széchenyi István vagy maga Dessewffy József is jó példa lehetne. Lényegében ezzel az eszménnyel még Dessewffy Aurél is egyetértett, legalábbis egy ismeretlen arisztokrata asszonyhoz írott nevelési tanácsadó munkája erről tanúskodik.³⁸ Apa és fia itt azonos állásponton voltak: az arisztokrácia züllését³⁹ meg kell állítani, s valamilyen formában a jó útra kell terelni őket. Az apa felfogásában azért, hogy időben is kiterjedő társadalmi beágyazottságuk okán mértéket szabjanak, Aurél felfogásában pedig azért, hogy az arisztokrácia példát mutasson. Amikor 1841-ben a „szabad föld” jelszavával a kötelező örökváltság mellett kampányoló

³⁷ A szabadelvű Lónyay Menyhért Eötvös Józsefnek írott emlékezésében, melyet Dessewffy Emil halála után vetett papírra segítő Eötvös készülő emlékbeszédét, például kiváló íróként és nagy gondolkodóként emlékezik az Akadémia egykori elnökére. Lásd Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre i. m. 312–323. Bár ez a forrás személyes emlékeket elevenít fel, annyit mindenesetre megmutathat, hogy a kortársak között nem mindenki volt olyan lesújtó véleménnyel Dessewffyről, mint az utókor. A Világ és a Budapesti Híradó sajtótörténeti szerepe is további kutatásokat igényelne. Ha nem pusztán a politikai vezércikkeket vesszük, utóbbinak szerkesztősége és szerzői gárdája nem tűnik gyengének. Dessewffy Emil mellett Császár Ferenc irányította a lapot, melynek tudományos rovatát Toldy Ferenc, fővárosi rovatát pedig Nagy Ignác szerkesztette. A korabeli sajtóviszonyok megítélése azért is rendkívül nehéz, mert vajmi keveset lehet tudni arról, hogy kik, milyen társadalmi környezetből érkezvén és hányan olvasták a lapot, s ha olvasták, miként vélekedtek cikkeiről. Lásd *Dénes I. Z.: Közügyvé emelt i. m. 88–89.*

³⁸ Ez a szövege is németül jelent meg először. Lásd *Aurel Dessewffy: Fragmente eines Erziehungs-Planes [1835].* In: *Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy* i. m. 1–24. Magyarul lásd *Dessewffy Aurél: Törédképgondolatok egy nevelési tervzet felől.* In: *Gróf Dessewffy Aurél összes művei* i. m. 304–321.

³⁹ Mindenképpen beszédes a züllő nemesség irodalmi reprezentációjának gazdagsága. Lásd *Sándor István: Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. rész: Főúr és nemes Bp. 2012. 210–216.*

Kossuth Lajossal vitatkozik, akkor nagyon hasonló alapról érvel, mint apjának híres *Taglalata*: a nagybirtokra azért van szükség, mert a „fekvő birtok” jelenti azt az alapot, mely megvédi a nemzetet a szélsőségektől.⁴⁰ Az a momentum azonban, hogy ezt az érdemarisztokrácia koncepciójával kapcsolja össze (a nemesség egykori érdemeiért nyerte el birtokait, így azok elidegeníthetetlenek tőle), némi hangsúlyeltolódást is jelent. Dessewffy Józsefnél ugyanis az érdem nem pusztán a szerzésre koncentrálódott, hanem magától értetődően jelentett olyan morális felelősséget is, ahol a hazafias kötelességek elvetése ezeknek az érdemeknek a visszavonásával is járhat.⁴¹ Azáltal, hogy az 1840-es évek konzervatívjai a birtokosokat érintő morális kötelességek helyett immár a radikálisok törekvéseinek mindent felforgató immoralitásával érvelnek, magától értetődőnek veszik, hogy a szerzés során tanúsított erénydús magatartás öröklődik az utódok helyzetében. Ez persze részben taktikai elem, a negatív érvelés ugyanakkor – nyilván az anarchiától való félelem súlya alatt – elfedte, hogy nincs mit kezdeni a birtokot tulajdonló, ám arra érdemtelen nemesekkel. A Dózsa György történeti megítélése vagy az inszurrekció nem is olyan régi eseményeinek értékelése körüli viták (az ellenzékiek sokszor sarkos értelmezései) éppen ezt a dilemmát élezték ki és tették transzparenssé.⁴²

A morális érvkészlet paradoxona: a felmerülő kérdéseket (a nemesi adózás, a kötelező örökváltság) a legitimitás oldaláról lehetett a leginkább megragadni, ám erről az oldalról, a pozitív jog oldaláról vajmi keveset lehetett mondani a rendi tradíció hagyományos érvkészletéről. Ezt a változási folyamatot persze nem feltétlenül csak a magyar politikai viták, a vitafelek stratégiájának kontextusában érdemes vizsgálni. E váltás ugyanis szorosban összefügg azzal is, hogy a hivatalt vállaló főrangúak immár a Sonnenfels nevével fémjelzett kameralista államigazgatásba épültek be, mely egyre távolabb került a vármegyei szervezetre épülő rendi politikától. Ismeretes, hogy Sonnenfels – Montesquieuhöz hasonlóan – a leghatékonyabb államformának a monarchiát tartotta, s úgy gondolta, hogy a nemességnek komoly felelőssége van az állam irányításában, a katonáskodás mellett a kereskedelem előmozdítása vagy a kultúra

⁴⁰ *Gr. Dessewffy Aurél*: Nyilatkozat és igazolás. Világ, 1841. november 24. 411–414. A vita elemzésére lásd *Dénes I. Z.*: Közüggé emelt i. m. 40–43.

⁴¹ Például arról a veszélyről, sőt megállítandó folyamatról, hogy az arisztokrácia kakokráciává válik (ti. 'elzüllik') lásd *Dessewffy J.*: 'A' „Hitel” című munka' *Taglalatja* i. m. 190.; *Comes J. Dessewffy*: *Votum separatum* i. m. 32. §.

⁴² A kérdéshez lásd *Kulin Ferenc*: Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori megítéléséről. Bp. 1982.; *Szilágyi Márton*: Kisfaludy Sándor és az 1809-es inszurrekció emlékezete az 1840-es években. In: *Üő*: *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*. Bp. 2016. 201–214.; *Szilágyi Márton*: A Dózsa kép az 1840-es évek magyar irodalmában. In: *Üő*: *Hagyománytörések* i. m. 215–224.

támogatása-finanszírozása is kötelessége, s e tevékenységhez egyénileg a megfelelő erénnyel is rendelkeznie kell.⁴³ A 19. századra azonban nem ez volt, ami Sonnenfels elképzeléseiből a legmélyebben beépült a konzervatív gondolkodásba, hanem inkább az, hogy olyan törvényeket kell megalkotni, melyek garantálják, hogy az állampolgárok egymással békességben, hazájuk szeretetében éljenek. A liberális politika konzervatív kritikája a társadalmi rend felforgatására vonatkozott, s e kritika leghatékonyabb eszközeként a törvényességre való állandó hivatkozás kínálkozott.⁴⁴

A Dessewffy Emil körül alakuló konzervatív párt a negyvenes évek derekára egyértelművé tette, hogy az arisztokráciát azonosítja a nemesség egészével, azaz egyfelől azt állítja, hogy a főrangúakat ért kritika (nem hajlandóak részt venni a közteljesítésben) az egész nemesség kritikája, s ilyenformán a főrangúak elleni minden egyéb kritikát (például nem érdemeik alapján nyertek kiváltságokat) elutasít, másfelől – az előbbivel látszólagos ellentmondásban – a nemesi jogegyenlőség tézisének is elveti, amennyiben a vagyon alapján állítana fel hierarchikus struktúrát (ezzel csökkentendő a vármegyék politikai képviselőit). 1846-ban például ezt olvassuk a *Budapesti Híradó* vezércikkéhez írott főszerkesztői kommentárban: „csupán azért vagyok politikai nézeteimben aristokrata, mert történetesen Magyarországon születtem, hol nem csupán alkotmányi, hanem a mi sokkal több fontosságú, nemzetiségi érdek kívánja, hogy fennmaradjon az arisztokratia. Az én okoskodásom e tekintetben igen egyszerű: mint elvitázhatatlan tény állítom, hogy az alkotmányhoz ’s magyar nemzetiséghez ragaszkodás, és azon anyagi és szellemi képesség, ezen érzelmenek és hűségnek gyakorlati nyomatékot adni, a jelen pillanatban, dacára minden elkorcsosulásnak és fonákságnak, egyéb néposztályok felett leginkább a nemességben (aristokratia alatt mindig a nemesség öszvegét értem) van kifejlődve, ’s benne létezik legnagyobb elevenségben. Nem szabad és nem kell tehát egy illy osztály alá vágni a fát. Minden olly változtatás, melly ezen nyomaték

⁴³ Erről lásd *Kökényesi Zsolt*: Kiváltságosok az állam és a közjó szolgálatában. Joseph von Sonnenfels nemesség koncepciójáról. *Aetas* 28. (2013) 3. sz. 60–91.

⁴⁴ A kameralizmushoz és a Sonnenfels-hatáshoz lásd még *Hans Erich Bödeker*: Das staatswissenschaftliche Fächersystem im 18. Jahrhundert. In: *Wissenschaften im Zeitalter der Aufklärung*. Aus Anlass des 250 jährigen Bestehens des Verlages Vandenhoeck und Ruprecht. Szerk. Rudolf Vierhaus. Göttingen 1985. 143–162.; *Madarász Aladár*: Kameralizmus, történelmi iskola, osztrák gazdaságtan. Három vázlat a német és osztrák közigazdasági diskurzus történetéből. *Közgazdasági Szemle* 49. (2002) 838–843.; *László Kontler*: Polizey and Patriotism. Joseph von Sonnenfels and the Legitimacy of Enlightened Monarchy in the Gaze of Eighteenth-Century State Sciences. In: *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe*. Szerk. Cesare Curtica – Glenn Burgess. London 2012. 75–90.; Legutóbb Hönich Henrik ennek a nyomait már az 1790-es években azonosította. Lásd *Hönich Henrik*: „Közönséges boldogság” és „közjó”. Fogalomhasználatok Oswald Zsigmond *Az igaz hazafi* című művében. *Történelmi Szemle* 58. (2016) 505–518., különösen 510–511.

erejéből bármit is elvesz, rossz, mert radicalis, azaz a haza szebb jövője lehetőségének gyökerét, alapját támadja meg 's olyt valamit csökkent, a nélkül hogy a hiányt pótolni tudná, minek sohasem lehet elég mennyiségben létezni; ellenben minden olyt változtatás, melly ezen nyomaték erejét fentartja, már jó, mert konzervatív; még jobb, ha ezen nyomaték erejét növeli, mert olyt valamit öregbít, minek soha sem lehet elég nagy mennyiségben létezni; legjobb pedig, ha fentartás mellett más és hasonló tulajdonu nyomatékokat is teremt, vagy ha már léteznek, működésre ébreszt, mert már ekkor progressive conservativ egyszersmind."⁴⁵ A fontolva haladás Auréltól származó – paternalista, népnevelő – koncepciójának átfordítása a progresszív konzervativizmus programjába (melynek számos programtervezete fennmaradt a Dessewffy család levéltárában)⁴⁶ voltaképpen úgy tűnik fel, mint ami folytatná a progresszió útját, ám a haladás itt már nemcsak a megfontoltságában korlátozott (azaz nem pusztán az idők próbáját kiállt intézményeket védené meg), hanem nyílt kimondása annak, hogy egy bizonyos intézmény – itt a nemesség kiváltságai, konkrétan annak adómentessége a tét – a többi felett áll, s minden reform, mely ennek bármilyen korrekcióját tűzi ki célul, radikálisnak tekintendő – s ennek visszája, a nemesi kiváltságoknak növelése lehetne a haladás igaz útja. Nem a változás ellen érvelt hát, hanem a társadalmi elit további erősítése mellett, így konzervativizmusa nem pusztán az ősi alkotmány nyelvének értékőrzésére épült, hanem a jogkiterjesztés egy sajátos értelmezését is tartalmazta. Jellemző példaként említhetjük itt, hogy míg Dessewffy József számára a vármegyei politika a különböző nézetek ütközéséből kialakuló középvélemény erkölcsi fedezetével bírt, Aurél és Emil már jóval szkeptikusabb volt a megyei politika erejét tekintve, amennyiben úgy gondolták, a liberális ellenzék visszaél a megyei szerkezettel. Ugyanakkor az is fontos, hogy míg Aurél (és a két fiú nagybátyja, Sztáray Mihály) úgy gondolta, hogy a megyei választások tisztaságának

⁴⁵ Egy plebejus levelei gróf Dessewffy Emilhez I. Budapesti Hiradó, 1846. június 19. 413. (Dessewffy Emil szerkesztői megjegyzése.)

⁴⁶ A Dessewffy-család levéltárában található e programok leggazdagabb gyűjteménye. Lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P90 5/a. Ezekből kiadott hármát A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Tanulmányok, iratok. 1844. július 4. – 1848. március 12. Kiegészítő iratok a II. és III. kötethez. S. a. r. Andics Erzsébet. Bp. 1981. 206–216., 274–277., 285–288. E gyűjteményben csak töredékes formában van meg (MNL OL, P 2261, 2. sorozat) az 1847. március 15-i gyűlés után írott felkérőlevél, melyet Fazekas Csaba publikált (az MNL OL R144 alatt található kéziratból). Lásd *Fazekas Csaba: A Konzervatív Párt 1847. március 15-i értekezlete. Levéltári Közlemények 74. (2003) 1–2. sz. 257–268.* Ezen kívül még egy datálatlan programszöveg található itt: [*Dessewffy Emil:*] Igénytelen nézetek a' Conservativ pártnak alakítása, erősítése, 's általa a' reformok elére állott Kormány alkotmányos működéseinek sikeresítésére elkerülhetlenül szükséges országos többségnek megszerzése eránt. MTA KIK Kt., K304/9 (egy ismeretlen ceruzás feljegyzés szerint: 1846. okt. 31. után).

ellenőrzését a kormányzatra kellene átruházni,⁴⁷ addig Emil már továbblépett ennél, amikor (már 1843-ban!) azt követelte, hogy a megyék feletti ellenőrzést teljes egészében vegye át a kormányzat a jövőbeli anarchiát elkerülendő.⁴⁸ Tegye mindezt azért – s itt mintha az apja érvelne –, mivel a vármegye a közélet iskolája, a magyar alkotmányosság életfeltétele, a nemzeti vagyon és értelmesség fenntartásának kerete. Mindezek garanciája azonban a politikai szabadság teljes kiiktatása – s e tekintetben már egyáltalán nem hasonlít apjára álláspontja, hanem inkább a konzervativizmus Friedrich Gentztől való értelmezése jelenik itt meg, aki szerint a politikai szabadság olyan természetes szabadság, melyből kivontak mindent, ami egy állam létezését veszélyezteti.⁴⁹ Tehát egyfelől azért elvetendőek a reformjavaslatok, mert a törvényes rendet fenyegetik, másfelől viszont be kell avatkozni azokon a pontokon, ahol e rendet veszélyeztető elemek megjelennek (például a vármegyerendszert meg kell reformálni ennek érdekében).

Dessewffy Emil publicisztikájának másik sajátossága, hogy miközben feltehetően javarészt az ő indítatásának és tollának köszönhetőek a negyvenes évek derekától megszorodó konzervatív pártprogramok, a legkisebb Dessewffy-fiú vadászterülete mégiscsak a gazdasággal kapcsolatos ügyek körül terült el. Két tanulmánykötete, a korai *Alföldi levelek* és az 1843-as *Parlagi eszmék*⁵⁰ egyaránt gazdaságpolitikai fejtegetéseket tartalmazott, s mintegy azok farvizén alakította ki a maga sajátos konzervatív álláspontját. Ennek köze lehet ahhoz is, hogy apja őt tudatosan a család gazdasági ügyeinek majdani intézőjeként nevelte (s Aurél haláláig e feladatának meg is felelt),⁵¹ így egyfajta adottság is lehetett, hogy a gazdasági vitákhoz nem közjogi oldalról szólt hozzá, hanem azok konkrétságát próbálta megragadni, sőt – legalábbis többen ezt állítják – ehhez rendelkezett is némi szakértelemmel. Azonban a vám- és kereskedelempolitika vizsgálatában az általános szempontok és a konkrét helyzetek nála némiképp összeütközésbe kerültek

⁴⁷ X.Y.Z. [*Gróf Dessewffy Aurél*]: Törvényhozás és megyei hatóság viszonyai. Világ, 1841. szeptember 8. 287–288. Lásd X.Y.Z. könyv gróf Dessewffy Auréltól. Pesten 1841. 1–13. Lásd *Dénes I. Z.*: Közügyé emelt i. m. 51. Sztáray álláspontjáról lásd 54–55.

⁴⁸ *Egy konzervatív [Dessewffy Emil]: Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a' függő kérdések 's az országgyűlése körül.* Pest 1843. 29–43.

⁴⁹ *Friedrich von Gentz*: A politikai szabadságról és a kormányzáshoz való viszonyáról. In: Konzervativizmus i. m. 371–385. A konzervatív felvilágosodás önkorlátozásáról lásd *Pocock, J. G. A.*: Konzervatív felvilágosodás i. m. 231–232.

⁵⁰ Lásd *Gróf Dessewffy Emil*: Alföldi levelek (1839–1840) és néhány toldalék (1841). Budán 1842.; [*Dessewffy E.*]: Parlagi eszmék i. m. Ide tartozik még egy röpirata és egy 1847-es cikkgyűjteménye is. Lásd *Gróf Dessewffy Emil*: Néhány szó hazámfaihoz Magyarországnak Fiumeivali öszveköttetése tárgyában. 1844. július 22.; *Gróf Dessewffy Emil*: Fizessünk! mennyit becsülettel elbirunk, magunknak, magunkért. Pesten 1847.

⁵¹ Lásd *Vaderna G.*: Élet és irodalom i. m. 67.

egymással.⁵² A hazai gazdaság elmaradottságának téziséét ugyanis reflektálatlanul ellenpontozta a birodalmi gazdaság prosperálásával, s így nemcsak azt hagyta számításán kívül, hogy a birodalmi gazdaságnak is vannak belső problémái (mi az hogy!), de arról sem vett tudomást, hogy a magyar gazdaság problémái nagyrészt a birodalmi adó- és vámpolitika következményei. Mindez azért is jelentett súlyos problémát, mivel a reformkor talán legnagyobb politikatörténeti fordulata, hogy Széchenyi *Hitele* után (s talán már az 1811-es devalváció után) a politikai nyelvhasználat érvei és az ehhez kapcsolódó viták legtöbbször alapvetően gazdasági természetű volt,⁵³ s a gazdasági reformok visszautasítása (elsősorban persze itt is a közteherviselés akadályozása) szükségszerűen járt együtt a gazdasági problémák értelmezésével. Ilyeténképpen Dessewffy Emil leírásai korának valós problémáitól, realitásától (legalábbis a valóság liberális értelmezésétől) egyre távolabb kerültek, s egyre nyilvánvalóbban az udvari politika értelmezését vették át. Kissé sarkosan fogalmazva: míg Dessewffy Aurél a maga képére kívánta formálni az udvari politikát (miközben persze a kameralista Sonnenfels-hatás volt a kiindulópontja), addig Dessewffy Emil már kizárólag birodalmi keretekben képzelte el hazája sorsát, s ehhez igazította a maga korának leírását is. Mindez azért sajátos lépés, mert ezáltal a legkisebb fiú épp ahhoz konzervativizmushoz lépett vissza, melyet apjának konzervatív ellenzékiége oly hevesen támadott bő harminc évvel korábban. Amikor például Dessewffy Emil 1846-ban azzal vádolja az ellenzékét, hogy a korábbi sérelmi politikát folytatja,⁵⁴ akkor azzal gyanúsítja őket, hogy azt csinálják, amit apja tett nem is olyan régen. Varga János éppen Dessewffy Emil

⁵² Dessewffy egy komplex javaslati csomagot dolgoz ki a helyzet kezelésére (*Gróf Dessewffy Emil: A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja. Pesten 1847.*). Ebben szinte a szélsőségig áll ki a szabad kereskedelem mellett, s az önkorlátozást a saját védelmének feladásában látja. Szerinte a vámegység és belső szabadság (a *Zollverein*) a magyar gazdaság belső problémáira hatékonyabb megoldást jelentene, mint a belső vámok, a monopóliumok vagy a Kossuth-féle ipartámogatás tervei. Beállítása azért is sajátlagos, mivel a magyar gazdaságot védvámokkal megerősítőkkal szemben úgy érvel, mintha az érvényben lévő monopolvámokat is ők vetették volna ki. Példának okáért a dohánytermeszítőket vagy a sókereskedőket biztatja hatékonyabb disztribúciós lehetőségekkel – éppen azokat, akik a birodalmi gazdaságpolitika nagy vesztesei voltak a 19. század első felében. Az értekezést megtámogató toldalécul közli Véber János kereskedelmi kimutatásait (*Véber János: Adatok honunk kereskedését illetőleg. In: Dessewffy E.: A magyar vám i. m. 99–157.*), melyek valószínűleg a javaslat esetlegesen valóra váltását voltak előkészítendőek. Lásd még *Dénes I. Z.: Közüggvé emelt i. m. 119–123.*

⁵³ E fordulatot Hites Sándor egyértelműen a *Hitel*hez köti. Lásd *Hites Sándor: Hypotheka vagy hypothesis. A valóságos és a képzeletbeli a Hitel gazdaságtanában. In: Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi István Hitel című művéről. Szerk. Hites Sándor. Bp. 2014. 96–97.* Téziséét, miszerint a Széchenyi-féle javaslat mögött gazdaság és morál együttállására épülő nyelvi fordulat áll, Miru György is átveszi. Lásd *Miru György: Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban. Történelmi Szemle 58. (2016) 541–553.* Ugyanakkor Robert Evans már jóval korábban, Mária Terézia idején érzékelt hasonló váltást. Lásd *R. J. W. Evans: Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c.1683–1867. Oxford–New York 2006. 18.* Idézi *Szijártó M. István: A közjog fogalma a kora újkori politikai diskurzuszokban. Történelmi Szemle 58. (2016) 500.*

⁵⁴ Lásd például *D. [Gróf Dessewffy Emil]: Legyünk őszinték I. Budapesti Híradó, 1846. május 1. 291.*

egyik nagy politikai témájával, a vámunióval kapcsolatos konzervatív álláspont kapcsán jut hasonló – szerinte is generációs – különbséghez, csak éppen más főszereplőkkel: „Széchenyi *alkalmazkodni* akart az osztrák császárság érdekeihez, hogy az alkalmazkodással is erősödő birodalmi kormány támogatásával egyrészt keresztülvihesse azokat a haladó társadalmi-gazdasági reformokat, amelyek megítélése szerint egyképp szolgálják az ország és az arisztokrácia javát, és amelyek az arisztokrácia számára el is fogadhatók, másrészt meggátolhasson olyan újításokat, amelyek aláásnák az arisztokrácia politikai vezérszerepét. A konzervatívok viszont azon dolgoztak, hogy gazdaságilag összeolvassák Magyarország és az örökös tartományok érdekeit, és ezzel fokozatosan előljenek minden magyar igényt, amely az adottnál szélesebb politikai önállóságra irányul.”⁵⁵ Ha e leírást kiterjesztjük a Dessewffyék példájára, akkor elmondható, hogy míg Dessewffy József ellenzéki oldalról kívánta orvosolni a magyar nemesség gazdasági sérelmeit (az udvar a diéta felhatalmazása nélkül devalválta a pénz értékét, belső vámokat vezetett be, nem vette figyelembe a regnikoláris bizottságok törvényelőkészítő munkáját, csak akkor hív össze országgyűlést, ha adót szeretne kivetni stb.), addig Dessewffy Aurél politikai álláspontja abban változott, hogy – elvetvén apjának a társiasság és rendiség összekapcsolására építő elképzelését – egy kameralista megközelítés alapján a magyar gazdaság és közpolitika megújítását már felülről remélte (magyarán nem bízott abban, hogy a magyar rendek egyeztetéseik során megtalálják a hatékony megoldást problémáik orvoslására, sőt Aurél rendkívül veszélyesnek érezte azt a folyamatot, amiként a *bene possessionati* átveszi a diéta alsótábláján a kezdeményezést). Ám Dessewffy József és Aurél még egyetértettek abban Széchenyivel, hogy a birodalom érdekeihez „alkalmazkodni” kell, s markáns váltás inkább a legkisebb fiúnál, Dessewffy Emilnél figyelhető csak meg, aki immár egyértelműen a birodalmi integráció pártján állt.

Ám a konzervativizmus belső ellentmondásaiért nem feltétlenül Dessewffy Emil felelős. Az apa látogatása Metternichnél jelezheti azt is, hogy ez az út magától értetődően adódott, amikor szűkültek a hagyományos (Edmund Burke-öt követő) konzervativizmus lehetőségei. Apa és két fia, három konzervatív politikus, láttuk, eltérő utakat jártak. Nézeteik különbségei nemcsak önmagukban lehetnek érdekesek. A reformkort úgy is le lehet írni, mint a liberalizmus előretörésének (és az erre adott konzervatív válasznak) történetét, de úgy is, mint a különböző konzervativizmusok közötti határvonalak átrajzolását. Folytonosságok és szakadások intergenerációs ütközésén keresztül egy másik szögből is vethetünk pillantást egy szűk periódus történelmére.

⁵⁵ Varga J.: Helyét kereső Magyarország i. m. 192.

THE DESSEWFFY FAMILY

The Three Directions of Hungarian Conservatism

by Gábor Vaderna

SUMMARY

Count József Dessewffy (1771–1843) and his two sons, Aurél (1808–1842) and Emil (1814–1866), were well-known Hungarian conservative politicians. The father attended five diets as a deputy of the Lower Chamber between 1802 and 1827; Aurél, who had already entered the national political scene as a member of the Upper Chamber, was the leader of the young conservative party in the early 1840s; after Aurél's death the political torch was symbolically passed to his younger brother who vigorously started to support the Habsburg Court's policy. In this essay I compare three ways of conservatism by analysing the different political and anthropological views of the three Dessewffys. The history of the Age of Reforms is commonly considered as a history of how the new liberal elite assumed political power. But this story, with its dilemma of continuity or discontinuity, can be understood as the history of the totally self-renewing Hungarian conservatism.